

יורם פרי. **יד איש באחיו: רצח רבין ומלחמת התרבות בישראל**. תל-אביב: כבל. 2005. 406 עמודים

מולי פלג*

ספרו של פרי מהווה דוגמה מאלפת לאופן שבו ניתן להפיק מחקר אנליטי רב משמעות מהתמקדות בסוגיה אקטואלית. אין זו משימה קלה כלל ועיקר, בייחוד כשהנושא בנטל הוא חוקר ישראלי המעורה והמעורב רגשית ומנטלית בקדחתנות היום-יום של הציבוריות הישראלית. יתרה מכך, השלכות רצח רבין והתכתשות התרבויות בישראל, עליהם נסוב המחקר החרוץ שלפנינו, עדיין מהדהדות ומפעימות התפתחויות והתרחשויות עכשוויות בחברה הישראלית, וקרוב לוודאי שיהוו גורם מכריע גם בעתיד הנראה לעין. היחלצותו של פרי מהסביבה התובענית והמחייבת הזאת, ויכולתו להגיש מחקר רטרוספקטיווי אחראי ושקול בנושא כה רגיש ומורכב הוא אחד מהישגיו הגדולים של ספר זה. עם זאת, אין לפנינו מחקר תלוש, מרוחק ומתנשא הנכתב ממרומי מגדל השן. היכרותו האישית רבת השנים של פרי עם יצחק רבין, הבחנותיו בנוגע להשתלשלות האירועים שהובילו לרצח וחרדותיו מפני מה שצופן העתיד מוסיפים לספר ממד סובייקטיווי נורמטיווי המעשיר את התוצאה הסופית – הוא אינו מעמעם או מחליף את הניתוח המחקרי אובייקטיווי אלא מסייע בעדו. השילוב המוצלח בין שני הרבדים הללו, האישי והמחקרי, מושג בעזרת כישרון הכתיבה רב הפנים של פרי: החוקר, העיתונאי והפובליציסט חברו יחדיו להפקת מחקר נגיש וקריא הן לעולם האקדמיה והן לקהל הרחב.

כותרת המשנה של הספר היא "רצח רבין ומלחמת התרבות בישראל". למעשה מוקד המחקר הוא דווקא מלחמת התרבות, ואילו הרצח משמש כעילה לדיון בסוגיה. מטרת המחבר מוצגת כבר בשלב מוקדם במבוא: "כדי להבין את משמעות השיח הלוהט, הנסער והאלים המאפיין כיום את החברה הישראלית, יש צורך לא רק בקריאה פרשנית של הטקסטים של המשתתפים בו, אלא גם לעיין בהם מנקודת מבט תאורטית, היסטורית והשוואתית" (עמ' 13). כלומר, פרי מתרכז בשיח, או בדיאלוג, שבין המחנות הניצים בחברה הישראלית (שאותם הוא מכנה "רטרו" ו"מטרו", על-פי הגדרתם של ספרלינג ושותפיו לכתיבה), תוך ניסיון לעגן את שורשיו, מהלכיו והשלכותיו בתבניות ובמודלים שיטתיים ותאורטיים. רצח רבין, אם כך, הוא הסימפטום המרכזי של החיכוך הקולוסלי הזה והוא מסמן את הרף החדש (והזמני) אליו הגיעה המשטמה שמלחמת התרבות הישראלית מסוגלת לייצר.

אחת החולשות הבודדות של הספר, לטעמי, היא הניסיון להכיל הרבה מעבר לכוונתו המוצהרת. אם הפרק הראשון מציב את רצח רבין בקונטקסט היסטורי והשוואתי של התנקשות פוליטית, ושני הפרקים הבאים מספקים את הרקע התרבותי, שעליו מרחיב פרי בהתאם לכוונתו המקורית, הרי שההמשך – פרויקט ההנצחה והזיכרון וניתוח מנהיגותו של רבין – היו בהחלט יכולים להוות חומר מרתק לספרים משלהם. אין ספק שהנושאים קשורים זה לזה ושניתן להבחין בחוט השני המאגד אותם, אך האחדותם לכלל ספר אחד אינה מלוטשת דיה. ייתכן כי שלושה ספרים היו עושים חסד לחומר המרתק האגור כאן. לעתים מתקבלת

* בית הספר לתקשורת, מכללת נתניה

התחושה שיש כאן אנתולוגיה, או קבוצת מאמרים פרי עטו של מחבר הבקיא הן בתאוריות פוליטולוגיות, הן בתפיסות תרבותיות והן בתהליכי תקשורת ומדיה. פרי אכן מתמצא היטב בכולן, אך מידת האקלקטיות הייתה צריכה להיות קטנה יותר. יד איש באחיו היה יוצא נשכר יותר לו היה פרי מרחיב יותר בנושא השסע התרבותי, המהווה את מוקד הדיון, ומעניק במה נפרדת לדיון באיכויות המנהיגות של רבין או בהשלכות הרצח על החברה הישראלית.

פרי מיטיב לזהות את בעיית היסוד של החברה הישראלית, זאת שמעצבת ומזינה את הצדדים הניצים ואחראית למצב המשברי שאליו נקלענו: "כיצד לחולל את הטרנספורמציה שביקשה הצינונות לחולל בזהות הקולקטיבית הישראלית ולשלב את היסודות הדתיים והתרבותיים הייחודיים של היהדות עם ערכים של דמוקרטיה הומניסטית, אוניוורסליסטית ונאורה במסגרת מדינה ריבונית" (עמ' 282). אגב, בניסוח זה פרי אינו שואל אם לחולל את השינוי העצום הזה, אלא רק כיצד להביאו, ואינני משוכנע שבדיון הציבורי המתבקש בסוגיות כאלה, ושאותו מבקש גם פרי לעורר, חיוניות המהפך הזה היא אקסיומטית. ייתכן שגם הנחת העבודה המוקדמת של הצינונות הקלסית טעונה עיון ודיון מחדש בעקבות כל אותן התפתחויות שפרי מיטיב לפרוש בפנינו. בכל מקרה, הדילמה שבה מתרכז המחקר יוצרת סביב קטביה שני מחנות תרבות, המטרו והרטרו. הראשון הוא בעל זיקה קוסמופוליטית, מאתגר את הסטטוס קוו ומקדם את האינדיווידואליזם. המחנה השני נוטה ללוקליות ומסורתיות, מקדש את הסטטוס קוו ומגן על הקולקטיב: אומה, תרבות, דת, משפחה. המושגים לקוחים ממחקר התרבות האמריקנית שלאחר בחירות 2004, אך פרי מתרגמם בחיוניות למערכת הישראלית. הוא מודע לחפיפה הלא מלאה שבין שתי המערכות, אך לצורכי מחקרו הדיכוטומיה שבין רטרו למטרו היא אפקטיבית ומאירת עיניים. החיסרון היחיד בעניין זה הוא שפרי מאמץ במלואה את התזה של ספרלינג ושותפיו: אמריקה מחולקת ל"כחולים" ול"אדומים" וניטשת ביניהם מלחמת תרבות חסרת פשרות. גם אם יש בגישה הזו כדי לשבר את האוון, והיא מקלה על פרי לתאר את החברה הישראלית, עדיין רצוי להזכיר גם את ההתנגדות שהיא מעוררת בקרב חוקרים אמריקניים בעלי שם. למשל, בספר מלחמת תרבות? המיתוס של אמריקה המפולגת (*Culture War? The Myth of a Polarized America*) מוריס פיורינה ושותפים לכתביה מאוניברסיטת סטנפורד (Fiorina et al., 2005) מביעים את הסתייגויותיהם מהרעיון שאמריקה מחולקת לשני קטבים אידאולוגיים. בספר, שיצא לאור באותה שנה בה הופיע ספרו של ספרלינג, נטען כי תזת הקיטוב מוקצנת ומוגזמת, ולמעשה מרבית האמריקנים מתונים בהשקפותיהם ומצויים במרכז הספקטרום הפוליטי, בין אם הם דמוקרטים ובין אם הם רפובליקנים.

הספר מדגיש את סביבת הרצח על היבטיה ההיסטוריים, הפוליטיים, התרבותיים, הפסיכולוגיים והמפלגתיים. הרקע לרצח – כלומר התנאים והנסיבות – זוכה לסיקור נרחב וממצה, עם זאת פעולת הרצח זוכה לתשומת לב מועטת יחסית. ראיית מלחמת התרבות בישראל כרקע וכזרו להתנקשות בראש המשלה היא סבירה ואפילו הגיונית לאור הקישורים הרחבים שעושה פרי והניתוח המעמיק שבספר, אך החוליה האחרונה בשרשרת – הנסיבות המיוחדות שהניעו דווקא את יגאל עמיר לאקטיוויוזם הקיצוני שלו – עדיין נסתרת מאתנו. התהום התרבותית שבין המטרו לרטרו הרי הייתה פעורה עוד קודם לרצח והיא המשיכה להתקיים גם אחריו, ולמעשה היא הייתה שם, במינוחים שונים, משחר הצינונות – אז מדוע לא צצו יגאל עמיר נוספים, לפני או אחרי? להתרחשותו של אקט פוליטי, בעיקר אקט אקוטי ודרמטי כהתנקשות, חייבים שני צירים או שתי מגמות להיפגש: ההזדמנות והנכונות, מציינים מוסט וסטאר במחקרם פורץ הדרך משנות ה־80 (Most & Starr, 1989). הזדמנויות

הם התנאים הסביבתיים המגדירים את האפשרויות העומדות בפני השחקנים, בעוד נכונות מסמלת את תכונות השחקנים ואת כישוריהם. מרבית המחקרים על רצח רבין עסקו בציר ההודמנות, או ברקע; ספר זה, שני ספרי המחקר שפורסמו על-ידי בעקבות הרצח (1997, 2003) וספרים נוספים (גרינברג, 2000; ליבמן, 1998; קרפין ופרידמן, 1999) – כולם הזניחו את הבנת הממד הפרסונלי או נקודת המפגש שבין שני הצירים. לשם כך ייתכן שיש להמתין למחקר פסיכו-סוציולוגי עמוק שעדיין לא נכתב על הרוצח.

הספר מציג כמה מושגים קריטיים בהבנת הטלטלות שפקדו את החברה הישראלית בארבעים השנים האחרונות, מאז מלחמת 67. אחד מהם הוא "סף לימינלי", הלקוח מכתביו של ויקטור טרנר העוסקים בטקסי מעבר מזהות קולקטיבית אחת לאחרת. פרי מזהה את ליל הארבעה בנובמבר 1995 כמבשר סף כזה. ניתן בהחלט לראות גם את יוני 1967 ואת קיץ ההתנתקות כמצבי ביניים שכאלה, וציניקנים יוסיפו שגם בין לבין אנו נתונים במשברי לימינציה סובטיליים ולטנטיים, שכן בהיעדר הסכמה על אופי החברה וגבולות המדינה, למעשה לא יכול לשרוד פה סדר. מושג מרכזי אחר, שפרי מבהיר היטב, הוא "התודעה הקולקטיבית הכוזבת" של החברה הישראלית. מושג היסוד המרקסיסטי הזה, שפותח והועמק על-ידי גיאורג לוקאץ' (Lukac, 1971), נשען על ארבעה מרכיבים בגרסתו הישראלית: חיצוניות הרוע, אי אלימות אימננטי, חוסן הדמוקרטיה ויעילות זרועות הביטחון. בהמשך הספר מצביע המחבר על שינויים שחלו במרכיבים אלה (עמ' 279-280) בעקבות הרצח, אך כפי שפרי עצמו טוען בצער, שינוי מערכתית התקשה להתרחש כאן, וכפי שמלחמת לבנון השנייה לימדה אותנו, גם לא נראה שהוא יגיע בעתיד הקרוב.

מקורות

גרינברג, ל' (2000). זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.
 ליבמן, צ' (עורך). (1998). רצח פוליטי, רצח רבין ורציחות פוליטיות במזרח התיכון. תל-אביב: עם עובד.
 פלג מ' (1997). להפיץ את זעם האל: מגוש אמונים עד כיכר רבין. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
 – (2003). אילו מילים יכלו להרוג: כישלון השיח הציבורי-פוליטי בישראל. ירושלים: אקדמון.
 קרפין מ' ופרידמן ע' (1999). רצח בשם אלוהים. תל-אביב: זמורה ביתן.

Fiorina, M., Abrams S. J., & Pope, J. C. (2005). *Culture war? The myth of a polarized America*. New York: Longmans.

Lukac, G. (1971). *History and class consciousness*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Most, B., & Starr, H. (1989). *Inquiry, logic and international politics*. New York: Cambridge University Press.

Sperling, J. (2004). *The great divide: Retro vs. metro America*. Callifornia: Stanford University Press.